

RASPUNSURI ALE INTELECTUALILOR SĂLAJENI LA CHESTIONARELE LINGVISTICE

Pentru Muzeul Limbii Române, înființat în 1919 pe lângă Universitatea din Cluj, Sextil Pușcariu, prețuind „frumusețea și bogăția sufletului românesc și a limbei în care el se oglindește“, stabilea „ca cea mai de căpetenie țintă“ să cunoască bine „comoara de cuvinte, de expresii și de împărecheri fericite de vorbe, pe care strămoșii noștri ne-au lăsat-o și pe care părinții noștri au desăvârșit-o în toate regiunile locuite de români“¹.

Intensificarea cercetărilor lingvistice se impunea cu precădere în epoca imediat următoare primului război mondial, când, o dată cu întregirea țării, limba trecea și ea prin transformări cu totul deosebite, care trebuia surprinse în „toiul desfășurării“ lor, iar regionalismele strânse înainte de a se pierde.

Culegerea materialului dialectal se poate face prin două metode: 1) *ancheta directă*, constând din deplasarea specialistului-lingvist pe teren și ascultarea unor informatori pentru a cunoaște și a înregistra cuvintele; s-a folosit în cazul atlaselor lingvistice, ALR I (anchetator Sever Pop), ALR II (anchetator Emil Petrovici), noile atlase lingvistice (anchetatori cercetători de la institutele de lingvistică din București, Cluj, Iași, Timișoara); 2) *ancheta indirectă* constând din trimiterea chestionarelor cu întrebări pentru anumite subiecte unor persoane care urmează a răspunde în scris.

Cea de a doua cale, numită și anchetă prin corespondenți, a fost utilizată în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea², fiecare dintre lingviștii care au recurs la ea (de ex. G. Wenker în Germania, M. L. Gauchat în Elveția) aducând o notă de originalitate, cu dorința de perfecționare.

România este printre primele țări în care lingviștii au recurs la această modalitate de culegere a materialului dialectal. Bogdan Petriceicu Hașdeu³ în 1884 a inițiat o asemenea anchetă, punând, în general, o singură întrebare pentru fiecare domeniu de activitate și a lăsat astfel libertate totală corespondenților. Câțiva ani mai târziu (1893—94, 1895—96) o nouă acțiune similară întreprinde Nicolae Densușianu⁴, cu scopul înregistrării credințelor și obiceiurilor populare.

¹ S. Pușcariu, *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române*, I Caiul, Cluj, 1922, p. 3

² S. Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Paris, 1927, 216 [— 218] p.

³ B. Petriceicu-Hașdeu, *Etymologicum magnum romaniae*, I, București, 1887, p. VIII—XVIII

⁴ Vezi A. Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1976, 390 [— 392] p.

Într-o atmosferă științifică europeană propice, Muzeul Limbii Române, pe lângă lucrarea importantă, *Dicționarul*, pe care Academia i-l incredințase după încercările lui Laurian și Massim, B.P. Hasdeu și Al. Philippide, își propune elaborarea *Atlasului lingvistic* al graiurilor românești. Această operă de mare amploare trebuia precedată de ancheta prin corespondenți, menită să rezolve câteva probleme esențiale: cunoașterea localităților mai interesante lingvistic, elaborarea chestionarului general prin selectarea unor întrebări, realizarea unui climat favorabil viitoarelor anchete la fața locului.

Cu deosebită pricepere, după o bună documentare, Ștefan Pașca formulează întrebările, alcătuindu-se astfel opt chestionare, care, între 1922—1937, au fost trimise în toată țara și difuzate prin intermediul revizoratorilor școlare și al episcopilor. Chestionarele (Chest.) sunt: I Calul, II Casa, III Firul, IV Nume de loc și nume de persoană, V Stâna, păstoritul și prepararea laptelui, VI Stupăritul, VII Instrumente muzicale, VIII Mâncări și băuturi.

Chestionarele erau însoțite de foaia cu indicații tehnice detaliate și de o fișă personală în care se cereau, ca și astăzi, informații cu privire la localitate, la corespondent și la persoanele interogate, ceea ce conferă finută științifică materialului cules.

Răspunsurile la chestionarele Muzeului veneau mai ales din Transilvania, Bucovina, Basarabia, spre deosebire de cele primite de B.P. Hasdeu și N. Densușianu, majoritatea din Muntenia și Moldova, puține din Ardeal și Banat, fapt explicabil prin condițiile istorice și geo-politice.

Entuziasmul corespondenților a fost mare la început, dar a scăzut cu fiecare chestionar.

În ceea ce privește jud. Sălaj, dacă la ancheta Hasdeu s-a trimis răspuns doar dintr-o singură localitate, Gârcei — o colecție de poezii populare —, la Chest. I al Muzeului Limbii Române s-au primit 47 de caiete-răspuns din 40 de localități (7 sunt dublete, adică au răspuns două persoane din aceeași localitate); se impune precizarea că astăzi 20 dintre aceste localități nu mai aparțin Sălajului, ci județelor Maramureș și Satu Mare (câte 9), Cluj (1), Bihor (1). La Chestionarul II există răspunsuri doar din 10 localități, deși, după cum reies din informația revizoratului școlar al județului, păstrată în arhiva institutului, chestionarul a fost distribuit la 99 de persoane, la Chestionarul III din 7 localități, la IV din 2, la V din una, iar la celelalte chestionare nu s-a răspuns.

Majoritatea celor care au satisfăcut doleanța Muzeului erau învățători și unii preoți, o primă generație de intelectuali români. Din totalul de 43 de caiete-răspuns primite din localități sălăjene, doar 6 nu sunt alcătuite de învățători, ci de 2 preoți, V. Coposu (Bobota)⁵, Vasile Pop (Sângeorgiu de Meseș), de 2 elevi, Ioan Rus (Firminiș), Gherman Aurelian (Poptelec), de 1 student, Vasile Breban (Hereclean). Dintre învățători amintesc doar pe cei care au răspuns la două chestionare: Ioan Gherman (Poptelec), Emil Sârbu (Chechiș), Șt. Varga (Chichișa).

⁵ Numele localităților este cel notat în fișele chestionarelor.

Am selectat cu titlu de exemplu câteva probleme și câțiva termeni înregistrați în caietele chestionarelor⁶.

Amintesc mai întâi cuvintele aparținând fondului moștenit din latină, păstrate în această zonă, recunoscută ca una conservatoare: *arie* și *aria șurii* „loc pe care se treieră“ < lat. *area*, *arină* „nisip fin, cernut, care se presară peste lipitura de lut la casele vechi, ca să se poată călca“ < lat. *arena*, *păcurar* „cioban“ < lat. *pecorarius*, *păstor* „la vite“ < lat. *pastor*, adaug pe *novelă*, pl. *novele* „ziar“ împrumutat din lat. *novella*; variantele unor cuvinte explicabile din formele corespunzătoare latinești, *staur* (variantea lui *staul*) < lat. *stabulum*, *sărin* (*senin*) și *fărină*, fără transformarea lui *r* intervocalic în *n* (lat. *serenus*, *farina*).

Cum regiunea este și una dintre cele în care relațiile cu slavii au fost intense⁷, găsim și elemente lexicale de origine veche slavă: din terminologia prelucrării plantelor textile — vb. *zdrobi* denumește activitatea care precedă melitatul sau melitatul propriu-zis; instrumentul cu care se execută operația este numit prin derivatele *zdrobotor*, *zdrobalău* (în alte zone *frângătoare*, *rupătoare*, *bătător*⁸), *greabăn*, *grebăn*⁹; *perie* a cărei origine din v. sl. *periže* „pene“ este în discuție din motive semantice, s-a menționat în această terminologie, pentru celelalte obiecte mai noi numite literar prin *perie* (de haine, de păr, de frecat podele) folosindu-se *chefe* < magh. *kefe*; haiduc are aici un sens special „om de serviciu la primărie“.

Lexicul sălăjean, într-o fază veche, cea pe care o reflectă chestionarele Muzeului, conținea și numeroase elemente de origine maghiară, ceea ce nu ne surprinde având în vedere binecunoscuta realitate istorică. În special ceea ce ținea de administrație, de oraș, de comerț avea denumire de origine maghiară, dar după unirea Transilvaniei cu Țara, acești termeni au fost abandonată, păstrându-se doar un număr limitat. Câteva exemple: *meci* „opait“, *meseleu* „bidinea“, *boităr* „ajutor al păstorului de vite“, *cohe* „bucătărie“, *a se inhăi* „a se dărâma“, *legheleu* „pășune“, *a se păsăli* „a se potrivi“, *pozmă* „fiecare dintre prăjinile care, legate două câte două de vârf, se așază de o parte și de alta a unui acoperiș de paie, ca să nu-l ia vântul“, *a răpăli* „a repara“, *roștei* „gratie“, *sobă* „odaie“, *șoș* „stâlp, bărnă, grindă“, *ciont* „os“. Iată un descântec în care apar două sinonime, *ciont* din magh. *csont* și *os* din lat. *ossum*: *Mergând Dumnezeu cu Sf. Petru au ajuns la un pod și a zis Dumnezeu: — Treci, Petre. — Nu poți, Doamne, că podeaua s-o smintit și picioru lui... s-o scrintit. Tocmește, Doamne, ciont cu ciont, os cu os, Nimica n-o fost, nimica să nu hie*“.

Există, tot cu caracter regional, și cuvinte de alte origini, în special germană și ucraineană: *a se coși* „a se degrada prin umflare, a se scoroji tenciuala, pereții“, *podină* (la fân), *șaf* s.m. și s.n. (pl. *șafi* și *șafuri*) „stâlp,

⁶ Intrucât nu ne-am propus studierea exhaustivă a materialului lexical din răspunsurile la chestionare, nu menționăm caietele (fiecare caiet are un număr) în care au fost înregistrate cuvintele la care ne referim.

⁷ I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 116

⁸ Vezi Elena Comșulea, în *CL*, XXIV, 1979, p. 185—189.

⁹ Idem, în *CL*, XXVIII, 1983, p. 139—145

bârnă, grindă“, a murui, a murlui „a unge pereții cu lut muiat în apă pentru a astupa crăpăturile“, curcă „veston de lână“, malter „mortar“, vârtej (pl. -uri) „închizătoare la uși, la ferestre“, răglu „limbă la închizătoare“.

La acestea trebuie să adăugăm sensurile deosebite pe care le au unele cuvinte, de obicei neînregistrate în dicționare: *cotron* „lădița vetrei unde se adună cenușa“, *ciroi* și *buturcă* „fântână“, *bătătie* „un fel de horn“, *cobârlău* „un anumit loc în poiată“, *rugău* „coardă, arc“, *cocorău*, pl. *cocorauă* „colăcel copt în cuptor, care de obicei crapă și marginile se răsfrâng“, sens creat prin analogie de la *cocor*, pasăre cu penele din coadă ridicate în sus; prin aceeași analogie se numește *cocoară* și „partea din spatele pălăriei, răsucită în sus“; *lotru* „câine rău“, dar sensul obișnuit de „hoț“ se întâlnește și aici în poezia populară: *Toată lumea-mi zice lotru, C-am furat un lemn din codru*.

Surprinde numărul foarte mare al cuvintelor care circulă în variante fonetice: (*a*)*cuperiș*, *cement*, *cociubă* (*cocioabă*), *hurdău*, *lătunoi* (*lătunoaie*), *pălânt*, *pevniță*, *plociumb*, *prilaz*, *șindrilă*, *ticarauă* s.f. (*tecărău*), *vaioagă* (*văiugă*) „cărămidă nearsă“.

Să mai amintim mulțimea derivatelor: *căsean* „locuitor al unei case“, *furcitură* (de fân), *grosrior* „un fel de smântână“, *streșinar* „streșină“, *ștergură* „prosoap“.

Cum toate exemplele de până acum au fost luate din caietele-răspuns la chestionarele Muzeului, aleg în continuare și câteva cuvinte din chestionarul Hajdeu: *sucnă* „fustă“, *miérău*, *miérăie* și *mirău*, *mirăie* variante la *mieriu*, -ie „albastru“ (*Dară mie nu-mi trebuie Fata popii ce mirăie*), *matahală* (*Nu știu fată-i ori nevastă, Numai matahală-n casă*), *cumpăta* verb tranzitiv „a îndruma, a sfătui“ (*Țâne, Doamne, ce mi-ai dat, că bine m-ai cumpătat*), *hăd* „urât“, *a cota* „a căuta“, *fugădău* „cârciumă“, *bărbunc* „recrutare“, *bai* „necaz, supărare; grijă“ (*N-aibă nime baiu mieu*), *modru* „mijloc, cale“, *potică* „farmacie“, *dezbeta*, *descununa*, *a se vugi* „a se potrivi“, *a celui* „a înșela“, cu derivatul *cealău* (*Mână, bade, boii bine, Nu ținea ochii la mine. Ochii mei is mari cealăi Și-or celui ochii tăi*, text comunicat de Vasile Breban).

Chiar și din puținele exemple menționate aici se poate constata valoarea informațiilor obținute de la corespondenți, importanța în mod deosebit pentru lexicografie. Materialul a și fost pus la dispoziția redactorilor *Dicționarului Academiei* (DA) și este folosit în continuare astăzi la partea nouă a respectivului dicționar. Deja în volumul C din DA s-au introdus două teze de licențe alese de însuși Sextil Pușcariu dintre cele care valorifică acest material: Vasile Breban, *Graiul comunei Hereclean, jud. Sălaj* și Iuliu Mărușca, *Graiul românesc din Bihor, com. Brusturi, plasa Tileagd*.

Acțiunea Muzeului a fost apreciată și de primii interpreți, cei doi mari muzeiști, care au studiat fiecare câteva capitole din Chest. I „Calul“: Sever Pop care spunea: „Chestionarele au marele merit de a completa materialul lexical cunoscut din dicționare“¹⁰ și Ștefan Pașca: „An-

¹⁰ S. Pop, în *Dacoromania*, V, 1927—1928, p. 58

chetele lingvistice prin chestionare trimise intelectualilor satelor noastre [...] au totuși o importanță mare, pentru că mai mult decât o anchetă la fața locului făcută de un specialist, dezgroapă cuvinte care, adună la un loc o sinonimică bogată¹¹.

Materialul lingvistic și etnografic astfel cules poate fi utilizat în lucrări despre vocabular, onomasiologice în special, dar și în studii de gramatică dialectală sau în cele de dialectologie în general, după cum poate constitui și baza unei monografii a Sălajului, continuându-se desigur colecționarea fenomenelor de limbă, care, după mai bine de o jumătate de veac, au suferit serioase modificări.

Caietele de răspuns la chestionarele prin corespondență sunt documente prețioase, despre care, dacă le privești cu sufletul, mai îngăduitor și poate mai atent, poți gândi asemenea lui B.P. Hasdeu: „vreo câteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos¹²”.

ELENA COMȘULEA

ANSWERS OF THE INTELLECTUALS FROM SĂLAJ TO THE LINGUISTIC QUESTIONNAIRES

(Summary)

The first part of the paper offers some explanations regarding the importance of the dialectal inquiries and presents the questionnaires of the Museum of Romanian Language.

The second part attempts to show the contribution of the intellectuals from Sălaj to the Hasdeu questionnaire and to those of the Museum. To emphasize the importance of the answers, a series of examples from the lexical field, illustrated with folklore quotations, is enclosed.

¹¹ Șt. Pașca, in *Daco-romania*, V, 1927—1928, p. 326

¹² B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. XVIII